

ปัจจัยเชิงสาเหตุของการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย

The causal factors of the participation management of the public to strengthen the
community in the western region of Thailand

ธีระวัฒน์ จันทัก^{1*}, มุกกระจำจ จรณี² และ กนกอร เนตรชู³

Thirawat Chantak^{1*}, Mookkrachang Charani² and Kanokaon Netchu³

^{1,2,3} สาขาวิชาการจัดการธุรกิจทั่วไป คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตสารสนเทศเพชรบุรี

^{1,2,3} General Business Management Faculty of Management Science Silpakorn University

*Corresponding author E-mail: Thirawat.scb@gmail.com

บทคัดย่อ

การศึกษาปัจจัยเชิงสาเหตุของการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยเชิงสาเหตุ และตรวจสอบความสอดคล้องระหว่างโมเดลโครงสร้างองค์ประกอบการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยกับข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยเป็นการวิจัยเชิงปริมาณ ประชากร คือ ประชาชนในภูมิภาคตะวันตก ประกอบด้วย 5 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดราชบุรี จังหวัดเพชรบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จังหวัดตาก และจังหวัดกาญจนบุรี จำนวนกลุ่มตัวอย่าง 580 คน โดยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบชั้นภูมิ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ สถิติพรรณนา ประกอบด้วย ค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน สำหรับสถิติอนุมาน ได้แก่ การวิเคราะห์เส้นทาง (Path analysis)

ผลการศึกษาพบว่า ความคิดเห็นของกลุ่มตัวอย่างที่มีต่อการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในด้านผู้นำ ด้านการรวมกลุ่มกิจกรรม ด้านการบริหารจัดการกลุ่ม ด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอด การสร้างเครือข่าย ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร ด้านการปรับตัว และด้านการสร้างจิตสำนึกโดยรวมอยู่ในระดับมาก สำหรับผลการศึกษาปัจจัยเชิงสาเหตุของการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย พบว่า ปัจจัยด้านผู้นำส่งผลต่อการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนมากที่สุดโดยมีค่าเท่ากับ 0.68 รองลงมา คือ ด้านการสร้างจิตสำนึก มีค่าเท่ากับ 0.63 และด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรส่งผลต่อการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนน้อยที่สุด มีค่าเท่ากับ 0.22 ในขณะที่ผลการตรวจสอบความสอดคล้องระหว่างโมเดลโครงสร้างองค์ประกอบการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยกับข้อมูลเชิงประจักษ์ พบว่า มีความสอดคล้องกัน โดยพิจารณาจากค่าไคสแควร์ (Chi-Square) มีค่าเท่ากับ 95.46 องศาอิสระ (Degree of Freedom) เท่ากับ 113 ระดับความมีนัยสำคัญ (P-Value) เท่ากับ 0.08 ค่าดัชนีรากกำลังสองเฉลี่ยของความคลาดเคลื่อนจากการประมาณค่า (Root Mean Square Error of Approximation, RMSEA) เท่ากับ 0.000 ค่าไคสแควร์ (Chi-Square) ต่อองศาอิสระ (Chi-Square df) มีค่าเท่ากับ 0.85

คำสำคัญ: ปัจจัยเชิงสาเหตุ บริหาร ความเข้มแข็งของชุมชน

Abstract

The causal factors of the participation management of the public to strengthen the community in the western region of Thailand aimed to studied causal factors and examine the consistency between structural model the configuration of the participation management of the public to strengthen the community in the western region of Thailand and empirical data. This research was the quantitative research. The population was 580 people in western region include 5 provinces Ratchaburi, Phetchaburi, Tak and Kanchanaburi. By using stratified random sampling method. The statistics used for data analysis were descriptive statistics included frequency, percentage, average and standard deviation. For statistical inference including Path analysis

The result found that the opinions of the samples towards the participation management of the public to strengthen the community in terms of leadership, The integration activities, Management Group, Learning and transfer. Networking, Resource Conservation, The adaptation and the conscious creation were at high levels. For causal factors of the participation management of the public to strengthen the community in the western region of Thailand found that leadership most affected the participation management of the public to strengthen the community equal to 0.68. The second was creating consciousness equal to 0.63. and the conservation of resources least affected the participation management of the public to strengthen the community equal to 0.22. While the examine of the consistency between structural model the configuration of the participation management of the public to strengthen the community in the western region of Thailand and empirical data found that Chi-Square was 95.46, Degree of Freedom was 113, P-Value was 0.08, Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) was 0.000, Chi-Square df was 0.85

Key words: The causal factors Management Strengthen the Community

บทนำ

เมื่อความเจริญก้าวหน้าด้านเทคโนโลยี ด้านข้อมูลข่าวสาร สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของโลก มีการเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจมีความเชื่อมโยงสลับซับซ้อน การคาดการณ์และวางแผนการดำเนินงานจึงทำได้ยากกว่าในอดีต จากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้ประเทศไทยเริ่มมีการวางแผนพัฒนาประเทศในแนวใหม่ คือการจัดแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ โดยหภาพิจารณาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 พบว่าได้มีการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำระบองการวางแผน ให้ประชาชนได้เกิดกระตมความคิดเห็นในการพัฒนาประเทศ (ประเวศ วะสี, 2542)

และหากพิจารณากลับไปในอดีตตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 - 7 (พ.ศ.2504 - 2539) ได้มุ่งเน้นด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ จึงทำให้มีการเปลี่ยนแปลงของประเทศมีความเจริญก้าวหน้า ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่ก็ประสบปัญหาด้านการกระจายรายได้สู่ประชาชนไม่ทั่วถึง และปัญหาด้านต่าง ๆ ตามมามากมาย เช่น ปัญหาด้านครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น ปัญหาครอบครัวแตกแยก ปัญหาการแพร่ระบาดของเสพติด ปัญหาอาชญากรรม กระแสบริโภคนิยมเน้นวัตถุนิยม การเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมืองหลวงมากขึ้น พร้อมทั้งปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จนทำให้สังคมอ่อนแอ ทำให้เห็นว่า การพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นด้าน

เศรษฐกิจเพียงด้านเดียวนั้นไม่เพียงพอ ดังนั้นการพัฒนาคุณภาพประเทศไทย ตามแผนพัฒนาการ เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 - 2544) เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการพัฒนาประเทศ ที่เปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนของสังคมได้มีส่วนร่วม โดยยึด “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” และสร้างสมดุลการพัฒนาในทุกมิติเพื่อสอดคล้องกับการ เปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกและภายในประเทศอย่างรอบด้าน (สมบุรณ์ ธรรมลังกา, 2556:59-60) และต่อมาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) ได้เน้นการเสริมสร้างคนไทยให้อยู่ ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข มุ่งเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีของคนในสังคมบนฐานของความมีเหตุมีผล ดำรงชีวิต การคุ้มครองหรือสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคม สร้างโอกาสให้ประชาชนเข้าถึงแหล่งทุน เพื่อการประกอบอาชีพและรายได้อย่างทั่วถึง และการเพิ่มประสิทธิภาพและความครอบคลุมของการให้บริการของสถาบันการเงิน ชุมชน ระบบการเงินฐานรากให้สามารถสนับสนุนการพัฒนาคุณภาพชุมชนและเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนให้เข้มแข็ง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ, 2554)

ทั้งนี้ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ชุมชน ซึ่งเป็นสังคมขนาดกลางที่เชื่อมโยงสังคม ขนาดเล็ก คือ บ้าน โรงเรียน กับสังคมใหญ่ คือ ประเทศชาติ และโลก ชุมชน มีทั้งบุคคล องค์ความรู้และสถานที่ สามารถให้การศึกษ ในการพัฒนาคนให้เป็นผู้ที่มีคุณภาพ ชุมชนหรือท้องถิ่นจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ในเรื่องของการส่งเสริมการมีส่วนร่วม

ร่วมในการเรียนรู้ตามสภาพจริงที่เป็นอยู่ในสังคมนั้น ๆ จะมีวิถีชีวิตตามสภาพของแต่ละท้องถิ่นที่แตกต่างกันออกไป เราจึงนำเอาทรัพยากรในท้องถิ่นนั้น ๆ มาใช้ได้อย่างมีคุณค่า เกิดประโยชน์และรู้จักวิธีการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่กับชุมชน และเมื่อพิจารณาในหลายด้านแล้ว พบว่าชุมชนในยุคปัจจุบันมีความอ่อนแอ เนื่องจากขาดวัฒนธรรมในความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความรักความหวงแหนในชุมชนน้อยลง เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนทุก ๆ ด้าน รวมถึงสภาพปัญหาต่างๆ ตามมามากมาย การแก้ไขปัญหาเหล่านั้นทำได้ยากขึ้น ศักยภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้หายไป ชุมชนจึงขาดการพัฒนาตนเอง แต่ในทางตรงข้ามชุมชนที่มีศักยภาพในการพึ่งพาตนเอง ซึ่งได้อาศัยวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมความเชื่อและใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนมีความรักใคร่สามัคคีช่วยเหลือแบ่งปันกัน สามารถควบคุมและจัดการปัญหาท้องถิ่นด้วยภูมิปัญญาของตนเองในด้านต่างๆ เป็นชุมชนที่เข้มแข็ง พร้อมรับผลกระทบจากภายนอกได้ (อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี รามพิทยาพงศ์, 2540 : 8 – 10)

จากเหตุการณ์ข้างต้นส่งผลให้มีกระแสเรียกร้องการสร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ด้วยการพิจารณาจากพื้นฐานของตนเอง ตั้งแต่ความเป็นจริง การเรียนรู้ การสร้างจิตสำนึก สร้างความรักความสามัคคีภายในชุมชน เพื่อสร้างเครือข่ายเป็นการสานสายใยของความร่วมมือ ความสามัคคี เพื่อพัฒนาสังคม มีความเป็นองค์กรอิสระ มีความเข้มแข็ง โดยปราศจากการครอบงำขององค์กรของรัฐ เมื่อองค์กรและพลเมืองได้เข้าร่วมมือกัน ก็จะทำให้มีความเข้มแข็งของชุมชนขึ้น และสามารถช่วยเหลือกัน ช่วยแก้ปัญหาในชุมชนได้ ส่งผลให้คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีและพึ่งตนเองได้ในที่สุด(สาวณี รอดสิน 2554: 2) ทั้งนี้ในทั่วทุกภาคของประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันตก ภาคตะวันออก หรือภาคใต้ย่อมมีความสามารถในการพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งได้เช่นเดียวกัน

และหากพิจารณาถึงภาคตะวันตกของประเทศไทย ภูมิภาคตะวันตก ประกอบด้วย 5 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดราชบุรี จังหวัดเพชรบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จังหวัดตาก และ

จังหวัดกาญจนบุรี เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทั้งด้านระบบนิเวศน์ เศรษฐกิจ สังคม ประเพณี/วัฒนธรรม และเชื้อชาติ คือลักษณะระบบนิเวศน์จะมีความอุดมสมบูรณ์ มีสภาพเศรษฐกิจที่หลากหลายทั้งด้านการเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การประมง การทำเหมืองแร่ เป็นพื้นที่ที่มีแนวการพัฒนาสูงมาก และจากผลการวิเคราะห์โครงสร้างทางเศรษฐกิจและลักษณะทางกายภาพของภาค พบว่า อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจมีแนวโน้มจะลดลงเพราะว่าผลผลิตด้านการเกษตรมีปัญหาในเรื่องผลผลิตต่อไร่ต่ำ โรงงานอุตสาหกรรมแปรรูปการเกษตรเพื่อการส่งออก โดยเฉพาะโรงงานน้ำตาลยังกระจุกตัวและมีประสิทธิภาพการผลิตค่อนข้างต่ำประสบปัญหาการว่างงานเพิ่มสูงขึ้นในระยะหลังนี้ โดยเฉพาะแถบชายฝั่งทะเล ขาดศูนย์กลางในการเร่งพัฒนาภาคตะวันตกเอง ภาคตะวันตกนั้นสามารถแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 เขตของระดับการพัฒนา คือ เขตเศรษฐกิจก้าวหน้า ซึ่งมีการผลิตอ้อยและน้ำตาล เขตเศรษฐกิจทุดโตรมตามชายฝั่งทะเล ซึ่งประสบปัญหาด้านประมงทุดตัวลง เขตเกษตรดั้งเดิมประสบปัญหาด้านผลผลิตข้าวต่อไร่ยังไม่สูงเท่าที่ควร และบริเวณป่าเขาที่ปลูกพืชไร่ประสบปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย โดยเฉพาะการลักลอบขุดแร่และบุกรุกทำลายป่า (ลักษณะวงศักระ 2550) ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศน์และวิถีชุมชน ซึ่งได้เปลี่ยนวิถีการผลิตของชุมชนให้ไปในทิศทางเดียวกันหมด ทำให้วิถีชีวิต ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองไม่ได้

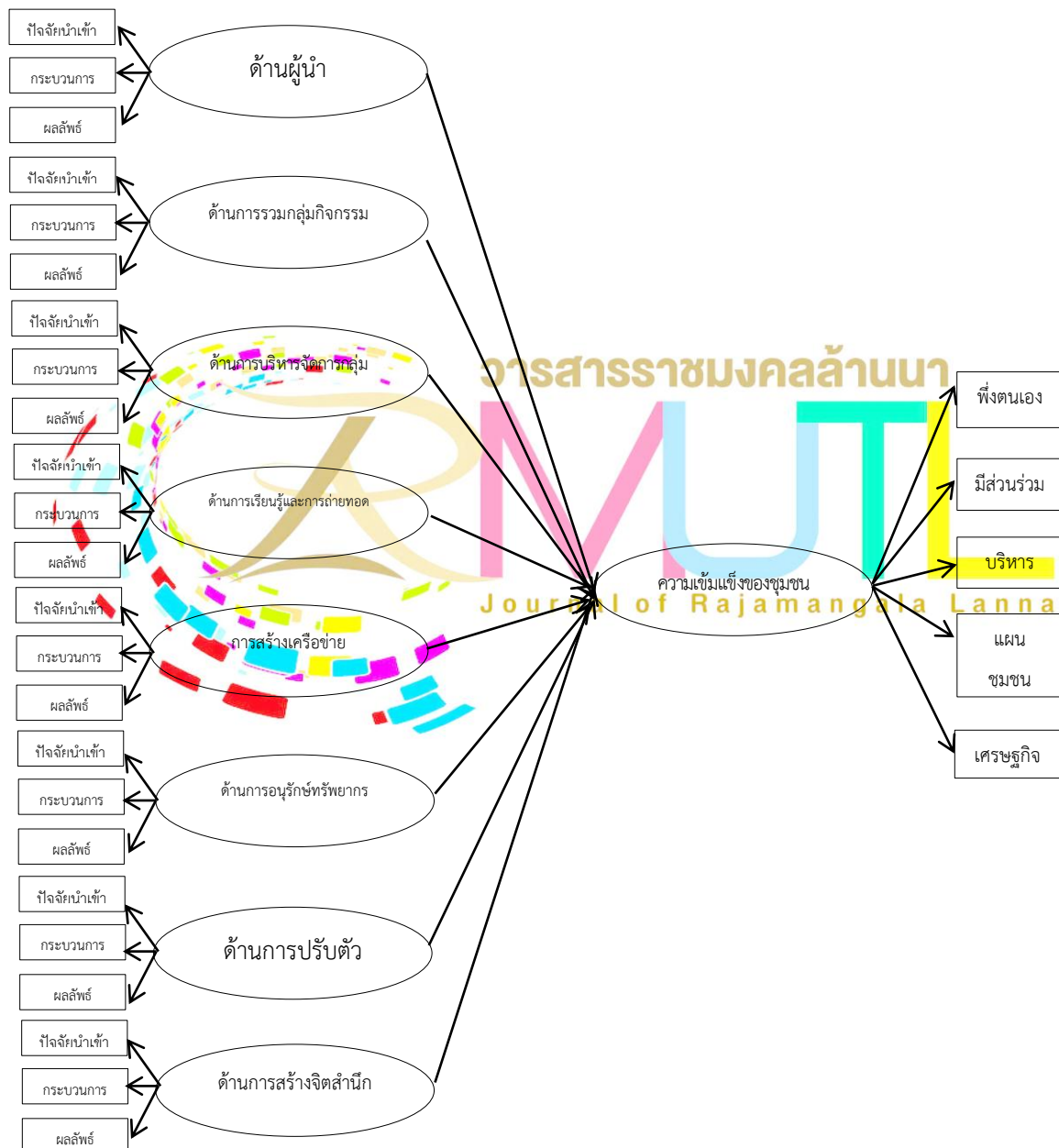
ดังนั้นผู้ศึกษาจึงมีความสนใจในปัญหาที่เกิดขึ้นของชุมชนของภาคตะวันตก เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน ของคนในชุมชน ได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีศักยภาพในการดำเนินชีวิต จึงมีความสนใจศึกษาปัจจัยเชิงสาเหตุของการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย และเพื่อตรวจสอบความสอดคล้องระหว่างโมเดลโครงสร้างองค์ประกอบการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ซึ่งคาดว่าผลที่ได้จากการศึกษาในครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนต่อการพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็ง และสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืนต่อไปในภายภาคหน้า

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยเชิงสาเหตุของการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย

2. เพื่อตรวจสอบความสอดคล้องระหว่างโมเดลโครงสร้างองค์ประกอบการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยกับข้อมูลเชิงประจักษ์

กรอบแนวคิดของการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดของการวิจัย

การทบทวนวรรณกรรม

การทบทวนวรรณกรรมได้มาซึ่งตัวแปรตามที่ใช้ในการวิจัย มีการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องดังนี้

การศึกษาชุมชนเข้มแข็งตามนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนขององค์การบริหารส่วนตำบลปากโทกอำเภอเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก (อัญฉรา ปานพ่วง และสุกิจ ขอเชื้อกลา, 2550) ผลการศึกษาปรากฏดังนี้

1. ชุมชนเข้มแข็ง ด้านการพึ่งพาตนเอง พบว่าชุมชนมีความสามารถในการตัดสินใจและต่อรองกับภายนอกได้ มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนเอง อย่างเหมาะสม คุ่มค่า และมีการเพิ่มพูนค่าอันนำมาเป็นรายรับของกลุ่ม โดยเฉพาะให้ความสำคัญกับการออม

2. ชุมชนเข้มแข็ง ด้านการมีส่วนร่วม พบว่า ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผน ในการคิดพัฒนาในรูปแบบเฉพาะของตนเอง โดยเกิดจากการประชุมหมู่บ้าน แต่ยังไม่มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้มากนัก

3. ชุมชนเข้มแข็ง ด้านเครือข่าย พบว่า ชุมชนมีเครือข่ายในกลุ่มอาชีพเกื้อหนุนกัน และมีการร่วมมือกันอย่างสมัครใจ แต่ยังคงจำกัดอยู่ในตำบลเท่านั้น ไม่ได้ขยายเครือข่ายไปในระดับตำบล หรืออำเภอ

4. ชุมชนเข้มแข็ง ด้านภาวะผู้นำ พบว่า ชุมชนมีการดำเนินกิจกรรมโดยใช้กระบวนการกลุ่มเป็นพลังสนับสนุนทำให้เกิดการจูงใจสมาชิกในชุมชนให้เกิดความร่วมมือทำกิจกรรมบรรลุตามแผนและเป้าหมายของกลุ่มที่ได้วางไว้

5. ชุมชนเข้มแข็ง ด้านการบริหารจัดการ พบว่า ชุมชนมีความเข้าใจในการจัดการระดับหมู่บ้าน และการปฏิบัติตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งเป็นหลักการในนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนขององค์การบริหารส่วนตำบลปากโทก

6. ชุมชนเข้มแข็ง ด้านแผนชุมชน พบว่า ชุมชนใช้ประโยชน์จากแผนชุมชนของหมู่บ้านตนเอง จากการที่ประชาคมหมู่บ้านได้จัดทำแผนชุมชนเพื่อเป็นแผนพัฒนาหมู่บ้านประจำปี สอดคล้องกับนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนขององค์การบริหารส่วนตำบลปากโทก

นอกจากนี้ ณาการณ์ หะวานนท์ 2550 ได้เสนอมิติความเข้มแข็งของชุมชนเป็น 4 ด้าน โดยผู้วิจัยได้นำมิติเฉพาะในด้านเศรษฐกิจมาใช้ในการศึกษา คือ มิติทางด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ศักยภาพของชุมชนในการจัดการระบบเศรษฐกิจที่เอื้อให้

สมาชิกในชุมชนสามารถที่จะปรับตัวให้เข้ากับระบบการผลิตเพื่อการค้า คือ มีกลไกในการระดมเงินทุนของชุมชนเพื่อเป็นสินเชื่อให้แก่สมาชิกในชุมชน มีการจัดระบบการผลิตสามารถลดต้นทุนการผลิตในเรื่องการใช้เครื่องมือ หรือเครื่องทุนแรงในการผลิต ความสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้า การเพิ่มแหล่งรายได้ให้มีความหลากหลาย

การทบทวนวรรณกรรมได้มาซึ่งตัวแปรอิสระที่ใช้ในการวิจัย มีการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องดังนี้

ทวีศักดิ์ นพเกสร (2542) ได้กล่าวว่า ชุมชนจะเข้มแข็งได้ต้องมีลักษณะของความเป็นประชาสังคมสูง โดยประชาสังคมจะมีส่วนในการถักทอความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในชุมชน และประชาสังคมที่เข้มแข็งจะต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบเหล่านี้ คือ

1. จิตสำนึกประชาสังคม (Civic Consciousness) คือ การสำนึกว่าตนเป็นเจ้าของปัญหาชุมชน และมีเจตจำนงที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบและร่วมแก้ไขปัญหากับฝ่ายต่างๆ ยอมรับในการรวมตัวและความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกัน ด้วยมิตรภาพในการเรียนรู้ร่วมกันหรือแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ ให้ความสำคัญกับศักยภาพของปัจเจกชนในชุมชน ยอมรับและเห็นคุณค่าของความแตกต่างหลากหลาย ของสมาชิกในชุมชนในการร่วมทำงานด้วยกัน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการแก้ปัญหาชุมชนเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดสำนึกความเป็นชุมชน

2. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และการตัดสินใจ การตัดสินใจในกิจกรรมสาธารณะจำต้องดำเนินการหลังกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งหมายถึง สิ่งซึ่งประชาชนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ผ่านการแลกเปลี่ยนข้อมูล ความคิดกับคนในชุมชนสาธารณะซึ่งกระบวนการเรียนรู้ไม่ใช่ประชาชนหรือชุมชนเพียงรับฟังข้อมูลและข้อเสนอแนะเท่านั้น ประชาชนจำต้องพูดคุยถกเถียง แลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เพราะไม่มีใครประสบการณ์ที่เหมือนกันในเรื่องเดียวกัน ต่างคนต่างมีประสบการณ์และมองสิ่งเดียวกันจากมุมมองและการให้คุณค่าที่แตกต่างกัน ชุมชนที่มีประชาคมที่เข้มแข็งจึงเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้

3. ภาวะการผู้นำ และผู้นำชุมชน ลักษณะเด่นของชุมชนที่มีความเป็นประชาสังคมมีได้อยู่ที่จำนวนและแหล่งที่อยู่ของผู้นำ แต่อยู่ที่วิถีทางที่ผู้นำสัมพันธ์กับคนอื่น ผู้นำต้องสร้างโอกาสให้แก่ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม และริเริ่มสร้างสรรค์ ไม่ผูกขาดความคิด หรือการเป็นเจ้าของปัญหาหรือเจ้าของชุมชน ชุมชน

จะเต็มไปด้วยภาวะการนำจากผู้คนที่หลากหลายที่มีความสามารถต่างกัน มีวิสัยทัศน์ก้าวไกล มองปัญหาชุมชนอย่างเชื่อมโยงพร้อมที่จะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลความคิดเห็น ผู้นำที่หลากหลายเหล่านี้จะไม่ค่อยแตกต่างจากชาวบ้านคนอื่น คือ ไม่มีชนชั้นผู้นำที่แยกจากผู้ตามและคอยปกป้องฐานะของตนเอง รวมทั้งการควบคุมการกระทำของผู้อื่นอย่างเข้มงวด หากแต่ผู้นำที่ผนึกตัวเองเข้ากับชุมชนอย่างแนบแน่น และร่วมทำประโยชน์เพื่อชุมชน

4. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาบันและชุมชนที่มีความเข้มแข็งเป็นประชาสังคมมักจะพึ่งพาสถาบันของรัฐเพียงอย่างเดียว ตรงกันข้ามชุมชนที่ไม่เข้มแข็ง มักจะไม่พึ่งพารัฐ ส่งผลให้รัฐมีภาระรับผิดชอบชุมชนทุกด้านจนไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้ทุกด้าน นำมาซึ่งความไร้ประสิทธิภาพในที่สุด สำหรับความเป็นประชาคมนั้น ความสัมพันธ์แนวระนาบ ในชุมชนที่ไม่เป็นประชาสังคมพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนหรือความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาบันทางสังคมเป็นความสัมพันธ์ในแนวดิ่งหรือแบบอุปถัมภ์ ข้อมูลที่ไหลผ่านช่องทางความสัมพันธ์ในแนวดิ่งมักเชื่อถือได้น้อย และความสัมพันธ์ในแนวดิ่งยังมีส่วนก่อให้เกิดการปกครองแบบเผด็จการที่ทำให้เศรษฐกิจการเมืองเกิดความล้มเหลว ตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน (สมาลี สันติพิบูลย์ และคณะ 2550)

1. ทุนการเงินทุนที่สร้างขึ้น

ประกอบด้วย สาธารณูปโภค ความทั่วถึงในการบริการ ความพร้อมในการให้บริการ ข้อมูลข่าวสาร ประกอบข้อมูลข่าวสารภายในชุมชน ประโยชน์ของข้อมูลข่าวสารต่อการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพและรายได้ การประกอบอาชีพหลักและอาชีพรอง การเคลื่อนย้ายแรงงานเพื่อประกอบอาชีพ รายได้รวมของครัวเรือน ครัวเรือนที่มีรายได้เพียงพอ ผลผลิตในชุมชน ผลผลิตทางเกษตร ผลผลิตทางแปรรูปทางการเกษตร ผลผลิตอื่นๆ ผลผลิตทางชุมชน คุณภาพของผลผลิต ปัจจัยการผลิต ปัจจัยการผลิต การออม/การมีหนี้สิน/การกู้ยืม การออม หนี้สิน การเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ของแหล่งเงินทุน แหล่งเงินทุน

2. ทุนมนุษย์ ประกอบด้วย การศึกษาและกระบวนการเรียนรู้ การศึกษา การฝึกอบรม ประสบการณ์ สุขภาพอนามัย สุขภาพแข็งแรง ศิลธรรม การปฏิบัติตามคำสอนของศาสนา

ชีวิตครอบครัว ครอบครัวอบอุ่น ความภาคภูมิใจ ความภูมิใจ คุณลักษณะของผู้นำ การยอมรับผู้นำชุมชน

3. ทุนทางสังคม ประกอบด้วย วัฒนธรรมประเพณี วัฒนธรรมหรือประเพณีท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น การมีส่วนร่วมในชุมชน ความเท่าเทียม กลุ่มและองค์กรในชุมชน การมีองค์กรในชุมชน ความปลอดภัยในการดำเนินชีวิต ปัญหาอาชญากรรม ความมั่นคงของที่อยู่อาศัย ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

4. ทุนธรรมชาติ ปริมาณของทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ (ปริมาณ) คุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ (คุณภาพ) ปัญหาสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน การใช้ประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติ การถือครองที่ดิน และการใช้ประโยชน์

วิธีการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย

ประชากรในการศึกษา คือ ประชาชนในภูมิภาคตะวันตก ประกอบด้วย 5 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดราชบุรี จังหวัดเพชรบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จังหวัดตาก และจังหวัดกาญจนบุรี

กลุ่มตัวอย่าง

สำหรับกลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยได้พิจารณาถึงลักษณะข้อมูลการวิจัยที่จะต้องใช้สถิติวิเคราะห์ขั้นสูงคือการวิเคราะห์เส้นทาง (Path Analysis) จึงกำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่างให้สอดคล้องกับการใช้สถิติเป็นเบื้องต้น คือ ต้องใช้กลุ่มตัวอย่างขนาดใหญ่เป็นเกณฑ์สำหรับการกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างคือต้องมีขนาดกลุ่มตัวอย่าง 20 คนต่อ 1 พารามิเตอร์ตัวอย่าง (Hair, Black, Babin & Anderson, 2010) โดยกลุ่มตัวอย่างที่ใช้เป็นประชาชนในภูมิภาคตะวันตก ประกอบด้วย 5 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดราชบุรี จังหวัดเพชรบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จังหวัดตาก และจังหวัดกาญจนบุรี ตัวแปรที่ใช้มีจำนวน 29 ตัวแปร ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงใช้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 580 ตัวอย่าง

การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เป็นแบบสอบถามความคิดเห็นการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย และคณะผู้วิจัยได้หาค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถาม (Reliability) โดยใช้สูตรสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (Cronbach, L.J., 1990) ได้ค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.83

การจัดกระทำและการวิเคราะห์ข้อมูล

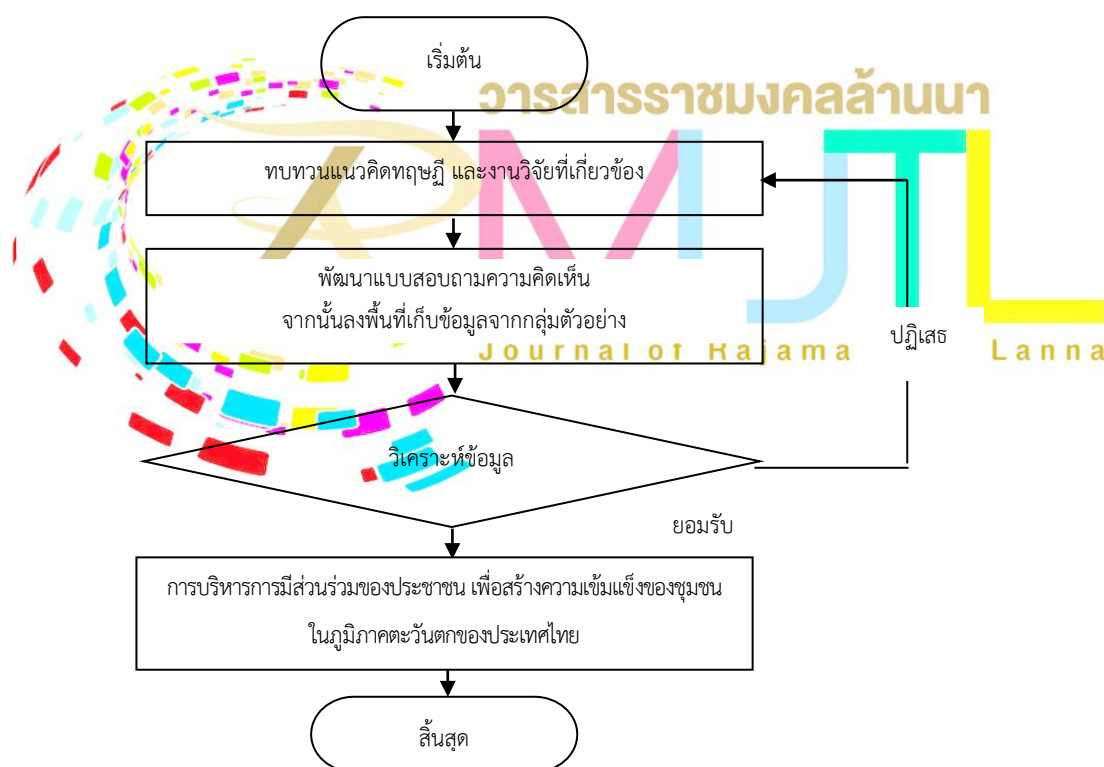
1. การจัดกระทำข้อมูล โดยการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปสำหรับงานวิจัยทางสังคมศาสตร์ เพื่อ

วิเคราะห์ประมวลผลหาค่าสถิติที่ต้องการ (กัลยา วานิชบัญชา, 2553)

2. สถิติสำหรับทดสอบสมมติฐาน การวิเคราะห์เส้นทาง (Path analysis)

3. การวิเคราะห์ตรวจสอบความสอดคล้องของโมเดลกับข้อมูลเชิงประจักษ์และคำนวณขนาดอิทธิพลทางตรงและทางอ้อมของปัจจัย ได้แก่ ค่าสถิติไค-สแควร์ ค่านัยสำคัญทางสถิติ (p-value) ค่าสถิติไค-สแควร์ต่อค่าองศาอิสระ และค่าประมาณความคลาดเคลื่อนของรากกำลังสองเฉลี่ย (Root Mean Square of Approximation: RMSEA) (Browne; & Cudeck. 1993: 144)

จากการดำเนินการศึกษาทั้ง 3 ส่วนสามารถแสดงเป็น Flow chart ได้ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 3 ผังขั้นตอนการดำเนินงาน (Flow Chart)

ผลการวิจัย

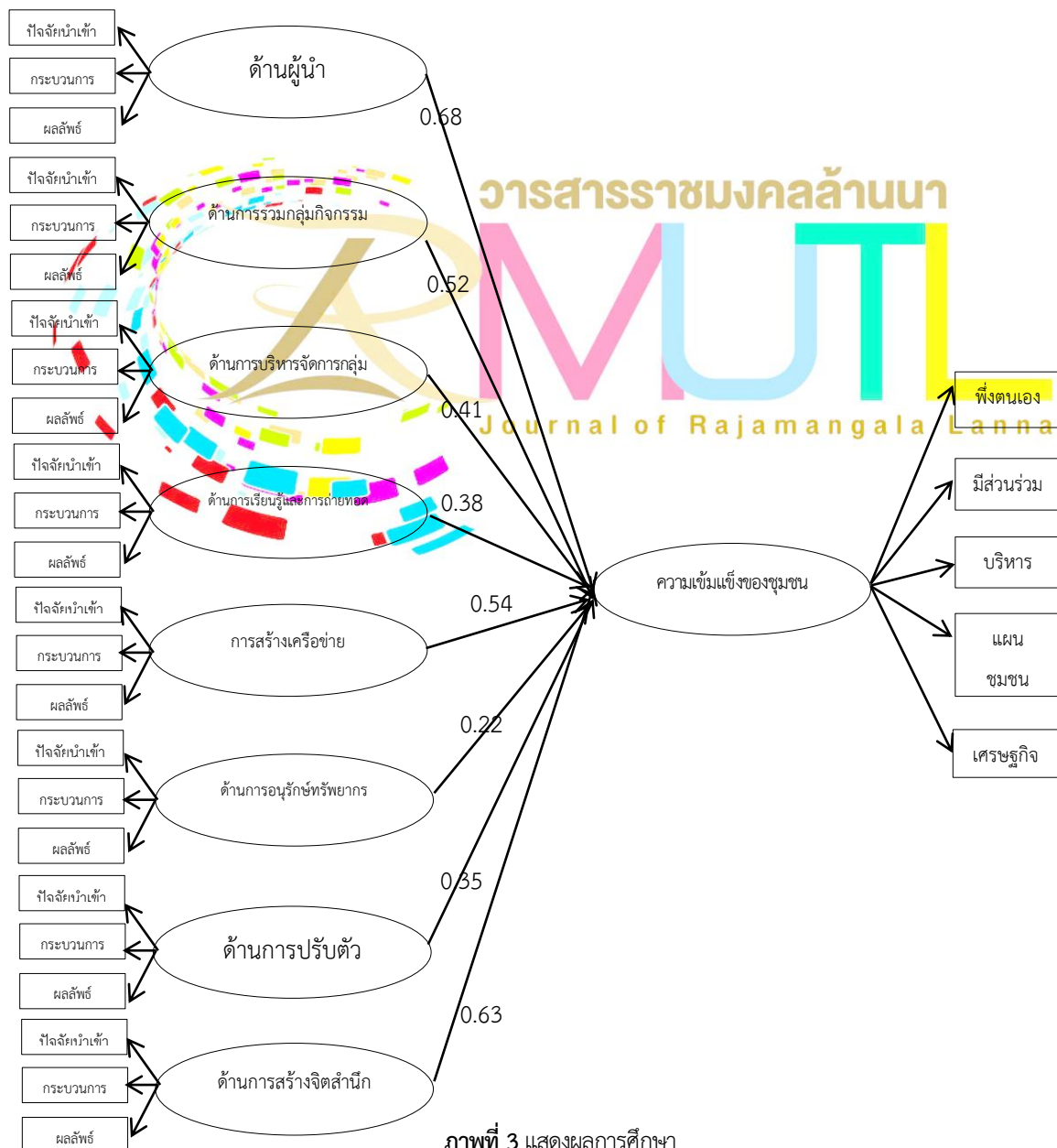
ผลการศึกษาพบว่า ประชากรที่อยู่ในภูมิภาคตะวันตกอันประกอบด้วย 5 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดราชบุรี จังหวัดเพชรบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จังหวัดตาก และจังหวัดกาญจนบุรี ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีระดับการศึกษาอยู่ในระดับ

มัธยมศึกษา รายได้ส่วนตัวต่อเดือน 10,000 บาท - 15,000 บาท ประกอบอาชีพเกษตรกร สำหรับความคิดเห็นของกลุ่มตัวอย่างที่มีต่อการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในด้านผู้นำ ด้านการรวมกลุ่ม กิจกรรม ด้านการบริหารจัดการกลุ่ม ด้านการเรียนรู้และการ

ถ่ายทอด การสร้างเครือข่าย ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร ด้านการปรับตัว และด้านการสร้างจิตสำนึกโดยรวมอยู่ในระดับมาก

สำหรับผลการศึกษาปัจจัยเชิงสาเหตุของการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย พบว่า ปัจจัยด้านผู้นำส่งผลต่อการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนมากที่สุดโดยมีค่าเท่ากับ 0.68 รองลงมา คือ ด้านการสร้างจิตสำนึก มีค่าเท่ากับ 0.63 และด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรส่งผลต่อการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนน้อยที่สุด มีค่าเท่ากับ 0.22 ในขณะที่ผลการตรวจสอบความสอดคล้องระหว่างโมเดล

โครงสร้างองค์ประกอบการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยกับข้อมูลเชิงประจักษ์ พบว่า มีความสอดคล้องกัน โดยพิจารณาจากค่าไค-สแควร์ (Chi-Square) มีค่าเท่ากับ 95.46 ที่องศาอิสระ (Degree of Freedom) เท่ากับ 113 ระดับความมีนัยสำคัญ (P-Value) เท่ากับ 0.08 ค่าดัชนีรากกำลังสองเฉลี่ยของความคลาดเคลื่อนจากการประมาณค่า (Root Mean Square Error of Approximation, (RMSEA) เท่ากับ 0.000 ค่าไค-สแควร์ (Chi-Square) ต่อองศาอิสระ (Chi-Square df) มีค่าเท่ากับ 0.85 โดยสามารถแสดงได้ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 แสดงผลการศึกษา

อภิปรายผล

ประชาชนที่อยู่ในภูมิภาคตะวันตกอันประกอบด้วย 5 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดราชบุรี จังหวัดเพชรบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จังหวัดตาก และจังหวัดกาญจนบุรี ที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของการศึกษานี้ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีระดับการศึกษาอยู่ในระดับมัธยมศึกษา รายได้ส่วนตัวต่อเดือน 10,000 บาท - 15,000 บาท ประกอบอาชีพเกษตรกร โดยมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในด้านผู้นำ ด้านการรวมกลุ่มกิจกรรม ด้านการบริหารจัดการกลุ่ม ด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอด การสร้างเครือข่าย ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร ด้านการปรับตัว และด้านการสร้างจิตสำนึกโดยรวมอยู่ในระดับมาก ทั้งนี้เนื่องจากประชาชนเห็นว่าการที่จะสร้างชุมชนให้เข้มแข็งได้นั้นส่วนสำคัญคือการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน สิ่งที่เป็นตัวขับเคลื่อนสำคัญให้เกิดการมีส่วนร่วมก็คือ ผู้นำ ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้าน กำนัน หรือสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล บุคคลเหล่านี้ล้วนมีส่วนในการที่จะช่วยเหลือหลอมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทั้งสิ้น ได้สอดคล้องกับงานวิจัยของรัชการย์ วิชขุรังศรี (2545) ได้ศึกษาแนวคิดและตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนบ้านนาหว้า ตำบลนาหว้า อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา พบว่า ตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนจะต้องประกอบไปด้วย 5 ประเด็นหลัก ได้แก่ ผู้นำชุมชน การเป็นชุมชนเรียนรู้ สมาชิกในชุมชนมีการเรียนรู้ร่วมกัน ประกอบกับการจัดการชุมชนที่ดีโดยมีโครงสร้างบริหารจัดการตนเอง การพึ่งตนเองได้และมีการพัฒนาแบบยั่งยืน และสุดท้ายการมีศักยภาพในชุมชน

สำหรับผลการศึกษาปัจจัยเชิงสาเหตุของการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย พบว่า ปัจจัยด้านผู้นำส่งผลต่อการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนมากที่สุด รองลงมา คือ ด้านการสร้างจิตสำนึก และด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร ทั้งนี้เนื่องจากผู้นำเป็นผู้ที่ขับเคลื่อนการดำเนินงานของชุมชน เป็นผู้ปลุกเร้าให้ชุมชนได้มีส่วนร่วม ซึ่งได้สอดคล้องกับข้อมูลในข้างต้นที่ได้กล่าวว่าผู้นำนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญ ทั้งนี้ในส่วนที่สำคัญรองลงมาคือการสร้างจิตสำนึก

เพราะหากผู้นำสามารถชักจูงให้คนมาทำงานร่วมกันได้ แต่ทุกคนขาดจิตสำนึกในการที่จะหวงเหวนชุมชนของตนเอง ขาดการอนุรักษ์ทรัพยากรในชุมชน ก็ไม่สามารถทำให้ชุมชนนั้นมีความเข้มแข็งได้ เนื่องจากทุกคนยังเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม ได้สอดคล้องกับงานวิจัยของญาดาจี ระเบียบกุล (2553) ได้ศึกษาความเข้มแข็งของประชาชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กรณีศึกษา ตลาดน้ำอัมพวา ตำบลอัมพวา อำเภอมะนัง จังหวัดสมุทรสงคราม พบว่า ความเข้มแข็งของประชาชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมส่วนสำคัญคือ การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอารมณ์และความรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของมีความรู้สึกหวงเหวน ทรัพยากรในชุมชนของตนเอง

ข้อเสนอแนะของการวิจัย

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1. จากผลการศึกษาพบว่าปัจจัยด้านผู้นำส่งผลต่อการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนมากที่สุด ดังนั้น ชุมชนที่จะพัฒนาชุมชนให้เป็นชุมชนเข้มแข็งควรที่จะพัฒนาศักยภาพของผู้นำให้มีความรู้ความสามารถเพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการพัฒนา
2. จากผลการศึกษาพบว่าปัจจัยด้านการสร้างจิตสำนึกเป็นปัจจัยรองลงมาที่มีความสำคัญต่อการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ดังนั้นภายในชุมชนจึงควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกให้กับคนในชุมชนในการที่จะหวงเหวนชุมชนของตนเอง

ข้อเสนอแนะสำหรับงานวิจัยครั้งต่อไป

การศึกษารอบต่อไปควรศึกษาตัวแปรที่นอกเหนือจากด้านผู้นำ ด้านการรวมกลุ่มกิจกรรม ด้านการบริหารจัดการกลุ่ม ด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอด การสร้างเครือข่าย ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร ด้านการปรับตัว และด้านการสร้างจิตสำนึก เพื่อให้ได้ตัวแปรใหม่ๆ ซึ่งจะทำให้งานวิจัยมีความน่าสนใจมากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

กัลยา วาณิชขันธ์. (2553). **หลักสถิติ**. กรุงเทพฯ : ภาควิชาสถิติ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ญาคะจิ ระเบียบกุล. (2553). **การศึกษาความเข้มแข็งของประชาชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กรณีศึกษาตลาดน้ำอัมพวา ตำบลอัมพวา อำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสมุทรสงคราม**. การประชุมวิชาการมหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ.

ทวีศักดิ์ นพเกษตร. (2542). **วิกฤตสังคมไทย 2542 กับบทบาทวิทยาการกระบวนการเล่น 2**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธาราธรรม.

นภาพร หะวานนท์ (2550). **การสร้างความรู้ภายใต้กระบวนการค้นคว้าสร้างสรรค์สังคม**. วารสารสังคมศาสตร์ 3(3). 1-24

ประเวศ วะสี. **ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจสังคมและศีลธรรม**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน. 2542

ลักขณา วงศ์ยะรา (2550). **การวิจัยเพื่อท้องถิ่น : กรณีศึกษาโครงการ ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นพื้นที่ภาคกลางและภาคตะวันตก**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

สมบุญ ธรรมลังกา. 2556. **รูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในจังหวัดเชียงราย**. สาขาการศึกษาและการพัฒนาสังคม คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย

สาวิณี รอดสิน (2554). **ชุมชนเข้มแข็ง : กรณีศึกษาชุมชนบ้านปางจำปี ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ฮ่อน จังหวัดเชียงใหม่**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2544). **แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549)**.

กรุงเทพมหานคร : สำนักนายกรัฐมนตรี.

สุมาลี สันติพลวุฒิและคณะ. (2550). **ตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน**. โครงการจัดทำระบบฐานข้อมูลและตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อการพัฒนายุทธศาสตร์การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง,

อัจฉรา ปานพ่วง และสุกิจ ขอเชื้อกลา. (2550). **การศึกษาชุมชนเข้มแข็งตามนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนขององค์การบริหารส่วนตำบลปากโทก อำเภอเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก**. ร.ป.ม นโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยนเรศวร

อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทย์พงศ์. (2540). **ระบบการศึกษากับชุมชน: กรอบความคิดและข้อเสนอเพื่อการวิจัย**. กรุงเทพมหานคร : แปลน พรินตติ้ง.

Browne, M. W., & Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. In: K.A. Bollen & J. S. Long (Eds.), **Testing structural equation models**. Beverly Hills, CA: Sage. pp.136-162.

Cronbach, L.J. (1990). **Essentials of psychological testing**. (5th ed.). New York: Harper & Row. pp. 202-204.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). **Multivariate data analysis: A global perspective**. (7th ed). New Jersey: Pearson Education Inc.